

Ideologija i politika Čiste stranke prava - frankovaca (1895.- 1918.) u svjetlu konzervativne revolucije

---

Stepanić, Domagoj

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:166892>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-24**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet političkih znanosti

Diplomski studij politologije

Domagoj Stepanić

IDEOLOGIJA I POLITIKA ČISTE STRANKE PRAVA –
FRANKOVACA (1895.-1918.) U SVJETLU KONZERVATIVNE
REVOLUCIJE

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2021.

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

IDEOLOGIJA I POLITIKA ČISTE STRANKE PRAVA –
FRANKOVACA (1895.-1918.) U SVJETLU KONZERVATIVNE
REVOLUCIJE

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc.dr.sc. Stevo Đurašković

Student: Domagoj Stepanić

Zagreb, rujan 2021.

Izjavljujem da sam diplomski rad 'Ideologija i politika Čiste stranke prava – Frankovaca (1895.-1918.) u svjetlu konzervativne revolucije' koji sam predao na ocjenu mentoru doc.dr.sc Stevi Đuraškoviću, napisao samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza na ovom ili nekom drugom učilištu, te da na temelju njega nisam stekao ECTS-bodove.

Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivao etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19. Etičkoga kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Domagoj Stepanić

Sadržaj

Uvod	1
<i>Völkisch</i> nacionalizam kao prethodnica konzervativne revolucije.....	3
Konzervativna revolucija.....	3
Razvoj znanosti i kretanje ka <i>völkisch</i> nacionalizmu.....	5
<i>Völkisch</i> nacionalizam u Monarhiji: politika „novoga ključa“ i politika Franje Ferdinanda.....	9
Od revolucije do politike u novome ključu	9
Politika u novome ključu.....	13
Krizna dualizma i začetak velikoaustrijskog kruga.....	16
Frankovci kao dio politike u novom ključu	17
Kontekst raskola Stranke prava 1895. godine	17
Put ka klerikalizmu i velikoaustrijska politika Josipa Franka	22
Ivo Pilar i Čista stranka prava.....	27
Zaključak.....	30
Literatura	32
SAŽETAK.....	35
ABSTRACT	36

Uvod

Europu krajem 19. stoljeća obilježila je slojevita kriza klasičnog liberalizma čiju dominaciju u pitanje počinju dovesti novi akteri u politici. Kriza je predstavljala slojevitu pojavu koja je obuhvaćala politički, gospodarski, kulturni i svaki drugi spektar unutar kojeg su se pojavljivale mase željne promjena. Ubrzanim industrijskim razvojem, izgradnjom transportne i komunikacijske infrastrukture stvara se veliki broj radništva željnog političkog i socijalnog poboljšanja vlastita položaja. S druge strane, dominantna liberalna elita zazirala je od masovne politike i nije predstavljala inkluzivnu struju, već zatvoreni krug. Unatoč takvom stavu pritisci su razvojem društva i država rasli, te je postepeno dolazilo do demokratizacije. Uslijed navedenih procesa otvorio se mali prostor demokratizacije i političku scenu počeo je oslikavati sukob različitih političkih i ideoloških struja. Uz spomenute okolnosti i razvoj znanosti počinje se javljati *völkisch* nacionalizam. On odbacuje liberalno poimanje nacije i u javni prostor stavlja koncepte poput rasnog razmišljanja i socijaldarvinizma, s konceptom nacionalne superiornosti koji se uobličava kao biološka karakteristika nacije (Turda, 2004).

U slučaju Austro-Ugarske Monarhije, kriza klasičnog liberalizma bila je još dodatno pojačana konfliktom nacionalno-integracijskih procesa u višenacionalnoj monarhiji. Dualistički sustav Monarhije nije bio adekvatan za zadovoljenje tih mnogobrojnih i često međusobno konfliktnih procesa, a iako su se Habsburgovci trudili reformirati carstvo, reforme su bile nedovoljne za rješavanje političko-nacionalnih konflikata (Judson, 2016). Zaoštavanje nacionalnih retorika praćeno postepenim spuštanjem izbornog cenzusa, koje je kao posljedicu imalo sve veći pritisak na liberalne političke sustave i sve snažniju potporu kritičnih masa novim akterima. Moć za ovladavanje heterogenim slojevima dobivaju masovne političke stranke predvođene akterima koji su dio tzv. politike u novome ključu, koja nudi jednostavna i brza rješenja krize putem antisemitizma i radikalnog nacionalizma, kojima apeliraju na široki i heterogeni krug ljudi koji takve stranke žele privući. Imenovanjem Franje Ferdinanda prestolonasljednikom masovne stranke dobivaju saveznika u samome vrhu Monarhije (Schorske, 1997). Upravo Franjo Ferdinand kao predvodnik velikoaustrijskog kruga počinje biti dio nove političke struje u Monarhiji vodeći pragmatičnu politiku potpore politici u novom ključu s ciljem jačanja dominacije Dvora i Beča kao političkog centra Monarhije. U Hrvatskoj Čista stranka prava –

frankovci postaju dio politike velikoaustrijskog kruga, a stranka usvaja ranije navedene osobine politike u novom ključu.

Važnost ovoga rada nalazi se u nepostojanju sustavnog prikaza politike frankovaca u kontekstu politike u novome ključu. Unatoč postojanju radova koji ukazuju na povezivanje Čiste stranke prava i velikoaustrijskog kruga, ne postoji rad koji analizirajući kontekst krize liberalizma, posljedično pojave *völkisch* nacionalizma i politike u novome ključu kao odgovora na istu, stavlja naglasak na frankovce kao dio nove politike u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Osnovna teza koju će se nastojati dokazati kroz ovaj rad jest da postoji direktna sličnost u politikama i ideologijama Čiste stranke prava – frankovaca i politike u novome ključu. Naglasak je na krugu ljudi okupljenih oko kršćanskih socijala Karl Luegera i velikoaustrijskog kruga prestolonasljednika Franje Ferdinanda. Druga teza je da su frankovci svojim zaokretom prema politici u novom ključu odbacili ideje izvornog pravaštva kakve je zagovarao Ante Starčević, odbacujući njegovo republikansko shvaćanje Hrvatsva te usvajajući isključivo anti-liberalno etno-kulturno poimanje Hrvatsva, gdje se po prvi put nacionalni identitet poistovjećuje s katoličkom vjerom.

Sukladno navedenom, uvodni dio rada čini teorijsko poglavlje u kojemu će fokus biti stavljen na *völkisch* nacionalizam kao prvi odgovor na krizu liberalizma 19. stoljeća, ali i prethodnicu konzervativne revolucije. Međuratna konzervativna revolucija 20. stoljeća čini u značajnoj mjeri produkt događanja koja će se obraditi u ovome radu, poglavito *völkisch* nacionalizam. Drugi dio rada u fokus stavlja kontekst krize klasičnog liberalizma unutar Monarhije, ali i državnopravnog uređenja iste, te odgovore politike u novome ključu i Franje Ferdinanda na navedene probleme. Treće i ujedno ključno poglavlje prikazuje na koji su način frankovci bili dio politike u novome ključu te time krenuli smjerom suprotnim od izvornog pravaštva Ante Starčevića. Uz navedeno, poglavlje nam pruža uvid u promjene politika Čiste stranke prava u odnosu na smjer postavljen vlastitim osnivanjem, smjerom koji je ideologiju frankovaca pretvorio u koherentnu cjelinu. U zaključnom dijelu rada sumirat će se dobiveni uvidi i pokušati dati određeni osvrt uz preporuku za daljnjim istraživanjem srodnih tema.

***Völkisch* nacionalizam kao prethodnica konzervativne revolucije**

Konzervativna revolucija

Konzervativna revolucija čini pokret nastao nasuprot Francuskoj revoluciji. Unatoč tome što je neupitni vrhunac revolucije koja je tih godina u svakom smislu iz kulturnog prerasla u politički pokret bilo vrijeme Weimarske Njemačke, ona svoje korijene vuče puno prije međuratnog razdoblja 20. stoljeća (Woods, 1996: 1-3). Fokus ovog dijela rada biti će na periodu između 1918. godine i dolaska nacista na vlast 1933. godine, a koji ujedno i predstavlja period kada je spomenuta revolucija doživjela pomak s kulturne na političku razinu.

Kraj Prvog svjetskog rata značio je i kraj Njemačkog carstva. Zadnji mjeseci rata i početne godine novog oblika vlasti obilježene su revolucionarnim gibanjima. Takva gibanja nisu bila svojstvena samo Njemačkoj, štoviše, političke promjene kakve nisu zabilježene od Francuske revolucije rušile su multietnička carstva i mijenjale političku kartu cijele Europe (Jones, 2016: 1). Prvi svjetski rat u svoju je borbu uveo više od 60 milijuna vojnika, od kojih je nešto više od trećine izgubilo živote. Osim onih koji su bili direktno uključeni u borbu, posljedice su utjecale i na ostatak ljudi koji je sve više tražio od političkih elita da se pronađe rješenje sukoba. Glad i gospodarstva u kolapsu stvorila su strah i nemir među ljudima stoga je tražena hitna promjena situacije. Takve su okolnosti dovele i do krize legitimnosti vlasti, a posljedice toga prvo je osjetilo Rusko carstvo koje je definitivno likvidirano dolaskom na vlast boljševika predvođenih Lenjinom (Jones, 2016: 5-7). Kao i utjecaj Francuske revolucije, ruska su se gibanja odrazila na cijelu Europu i izazvala val reakcija. Politička elita u Njemačkoj, iako izložena pritisku javnosti i svjesna problema u kojima se država nalazi, izbjegava reforme i završetak rata, te suočavanje s problemima odgađa za poslijeratni period (Jones, 2016: 8). Cilj pobjede u ratu još više postaje nemoguć nakon proljetne i ljetne ofanzive iz 1918. godine koje osim ogromnih ljudskih stradanja stvaraju i strah od gubitka njemačkog teritorija. Bojazan vlasti da će Boljševizam stvoriti utjecaj i preuzeti kontrolu u Njemačkoj nije doveo do racionalnih poteza i pronalaska rješenja kroz izlazak iz rata ili političkih reformi, već do poteza očajnika. Vojni vrh naređuje napad na Britansku kraljevsku mornaricu i izaziva bojkot mornara (Jones, 2016: 12). Zatvaranje mornara u javnosti izaziva zgražanje i kreće val prosvjeda koji rezultira desecima stradalih građana u sukobu s

vojskom. Važno je naglasiti da je unatoč prvotnoj heterogenosti prosvjednika, većinu ipak činila radnička struja, koja je kroz prosvjede organizirane od strane sindikata postajala sve radikaliziranija u stavu kako jedino revolucija dovodi do izlaza iz rata. Dio radikaliziranih skupina činili su i Spartakovci (komunisti) koji su se vodili željom uspostave vladavine proletarijata što su i prvih mjeseci nakon završetka rata provodili uspostavom lokalnih socijalističkih republika (primjerice Bavarske) (Hoffroge, 2008: 61).

Njemačka revolucija koja je započela krajem Prvog svjetskog rata i trajala nekoliko mjeseci nakon njegova završetka za glavni cilj imala je prekid s prošlosti carskog sustava. U postratnom stanju kaosa javila se nova konzervativna struja, koja je većinom proživjela rat na prvoj crti, a koja je sebe vidjela kao predvodnicu u postavljanju novoga poretka koji bi doveo do uspostave duhovnog, kulturnog i vrijednosnog reda. Sustav reda mogao bi se jedino uspostaviti diktatorskom strukturom u kombinaciji socijalizma krvi i vrhovnim konceptom „*Volksgemeinschafta*“. Naime, potonji koncept označava ideju nacionalne zajednice kao brane od podijele društva na lijevo i desno s ciljem ojačavanja cijele nacije u percipiranoj anarhiji međunarodnog poretka. Anarhija je bila rezultat sloma velikih carstava i nastanka novih država u Europi, čime se stvorila izrazita heterogenost na europskom političkom prostoru. Stoga je po novim konzervativcima bilo nužno stvoriti homogeno društvo kako bi Njemačka opet mogla postati velika nacija i vodeća europska sila. S druge strane, socijalizam krvi bi predstavljao njemački oblik socijalizma koji je u svojoj srži antidemokratski, anti-proleterski i antiliberalni, a ujedno zamišlja ustroj društva po uzoru na vojnu hijerarhiju (Woods, 1996:2). Važno je naglasiti da postoji ujednačeni stav kako konzervativna revolucija ne pripada samo „novoj avangardi desnice“ intelektualnom krugu zatvorenom u samoga sebe (Woods, 1996: 3). Ona pripada svima i predstavlja „povratak svih elementarnih zakona i vrijednosti bez kojih je pojedinac odvojen od prirode i Boga, te nemoćan da uspostavi istinski poredak“ (Magub, 2017: 81). Pripadnost svima proizlazi iz drugačijeg poimanja konzervativizma od klasičnog koji su zastupale stare konzervativne stranke. Konzervativna revolucija ujedinjenih konzervativnih struja projicirana je na cijeli narod i jedina može uspostaviti jasan red i hijerarhiju (Magub, 2017: 82).

Postratni politički i ekonomski kaos, te ponižavajući uvjeti koje je Versailleski mir nametnuo mladoj Njemačkoj republici pružali su široki izvor podrške neokonzervativnim idejama, osobito u srednjoj klasi gdje je vladalo „stanje panike“ od krupnog kapitala s jedne, te organizirane

radničke klase s druge strane. U takvim okolnostima srednja je klasa, sastavljena redom od poljoprivrednika i obrtnika te raznih građanskih slobodnih zanimanja, poput odvjetnika i profesora, svoje utočište pronašla u novoj konzervativnoj struji koja je odbacivala svaki oblik podjele i tražila uspostavu države u kojoj će nacionalni interesi biti iznad klasnih podjela (Woods, 1996: 4). Vezivno tkivo „nove avangarde desnice“ činilo je iskustvo Prvoga svjetskoga rata. Velika većina pripadnika tog kruga proživjela je strahote rovovske borbe i stradanja na bojišnicama diljem svijeta, čime je život svakog pojedinca s iskustvom tog „pakla na zemlji“ dobio novi smisao. Naime, mnogi su pohodili u rat s ciljem pronalaska višeg cilja, ponukani idejama slave, heroizma i uspjeha. Moderno ratovanje pokazalo im je da su ostvarenja takvih ciljeva mit, vojnici ne predstavljaju ništa drugo nego topovsko meso. Tim su argumentima išli u smjeru kritike modernizma kao poretka koji je poništio viši smisao života (Woods, 1996: 10).¹

Razvoj znanosti i kretanje ka völkisch nacionalizmu

Koncept nacionalne superiornosti, koji je bio središnji kod konzervativne revolucije, svoje izvorište ima u rasizmu i socijaldarvinizmu kasnog 19. stoljeća (Turda, 2004: 1-2). Analizirajući rađanje pojma nacionalne superiornosti u srednjoj i istočnoj Europi, Marius Turda napominje kako su Nijemci i Mađari činili predvodnike u nacionalizmima kojima su svoju naciju vidjeli kao vrijedniju od drugih i dominantniju nad drugim grupama, a osobito slavenskim nacijama. Takve ideje dovodile se do pojave sličnih pokreta kod drugih nacija, te u konačnici do stvaranja rasnih vokabulara u definiranju nacionalnog identiteta (Turda, 2004: 2).

Ideja nacije je u svojim je počecima predstavljala „inkluzivnu i oslobađajuću silu“ (Smith, 1998: 1), budući je stajala nasuprot feudalizmu u želji za stvaranjem nacije zamišljene kao zajednice slobodnih i jednakih individua koje imaju nepovrediva i neotuđiva politička prava. Tijekom 19. stoljeća nacionalizam je služio kao glavna idejna osnova oslobađanja od vlasti imperijalnih sila i uspostavljanja neovisnih nacionalnih država (Smith, 1998: 1-2). Ernst Renan smatra kako je

---

¹ Franz Schauwecker kao bivši vojnik tvrdi da je rat pružio smisao njegovom životu jer je pojednostavnio i učinio svrhovitim svaki njegov potez, dok je civilni život permanentno bezglavo lutanje (Woods, 2016: 9).

nacionalni identitet ništa više doli običan politički konstrukt nastao vlastitim izborom pojedinaca (Turda, 2004: 22). Pripadanje naciji promjenjiva je karakteristika, možemo se dodatno povezati s njome i potpuno joj se približiti ili ju potpuno napustiti (Mises, 1983: 53).

Po klasičnom liberalizmu, nacija i rasa nemaju podudarnosti, štoviše, ne postoji nacija čiste rase. Sukladno tome podrijetlo ne predstavlja čimbenik važan za pripadanje određenoj naciji. Prema Ernstu Renanu rasa nije adekvatna norma u definiciji nacionalnog identiteta, budući je nacija rezultat povijesnog miješanja raznih etničkih skupina na određenom teritoriju (Turda, 2004: 22). Kolektivistička ideja rasne zajednice stvorena je krajem 19. stoljeća kako bi zamijenila individualističku ideju nacionalne zajednice (Mises, 1983: 34-35). Veliki poticaj novom definiranju nacija u rasnom ključu dao je razvoj socijaldarvinizma krajem 19. stoljeća. Socijaldarvinizam kao pojam odnosi se na nekritično preuzimanje Darwinove biološke teorije prirodne selekcije u kontekst razvoja ljudskog društva, gdje kompetitivna borba između pojedinaca, plemena, nacija i rasa se imenuje glavnim instrumentom napretka u društvenoj evoluciji. Konačni cilj te evolucije bio bi opstanak najsnažnijih i biološki najsuperiornijih nacija (Turda, 2004: 28). Razvoj biološke antropologije, sociologije, psihologije na podlozi teorije socijaldarvinizma stvarao je podlogu nacionalistima da krajem 19. stoljeća preuzmu znanstvene ideje socijaldarvinizma u svoje ideologije, zbog čega je došlo do odbacivanja klasičnog liberalnog pojma nacije u republikanskim ili etničkim kategorijama te formiranja koncepta nacije kroz navodne zajedničke biološke karakteristike, koje predstavljaju osnovu vladavine jedne grupa nad drugima (Turda, 2004: 5-6).

Unatoč navedenom, nacionalna superiornost ne predstavlja novi koncept izražen u rasnim i darvinističkim okvirima, štoviše, ona ima povijesni kontekst u vidu lokalnih kulturnih tradicija putem čije se instrumentalizacije koncept nacionalne superiornosti počeo ukorjenjivati u društvo. Ovdje se kao najbolji primjer nudi razmišljanje o mađarskoj predodređenosti za vladanjem teritorijima krune sv. Stjepana. Ideja nacionalne superiornosti u Mađarskoj krajem 19. i početkom 20. stoljeća svoje korijene pronalazi u lokalnim kulturnim tradicijama mađarskog društva nastalima još u protonacionalno doba u kasnom srednjem vijeku prema kojem su u principu sve zemlje ugarskog dijela Monarhije predodređene vladavini Mađara. Tradicije nisu odbačene nego su krajem 19. stoljeća reformirane s ciljem njihova prilagođavanja konceptu rase i socijaldarvinizma te suprotstavljanja pritisku nemađarskih naroda na mađarski identitet (Turda,

2004: 6-7). Elementom rase u nacionalnim ideologijama nastala je nova os rasprava u Monarhiji, što je predstavljalo dio šireg konteksta međunarodne rasprave o rasi i darvinizmu. Takav je oblik rasprava poglavito bio na snazi nakon Francusko-pruskog rata te ruskog širenja na Balkanu praćenog ekspanzijom ideje panslavizma, koji je zagovarao potpunu unifikaciju slavenske rase, gdje se Habsburška Monarhija interpretirala kao primjer sukoba civilizacija, odnosno tiranije Gota (Nijemaca) nad Slavenima (Turda, 2004: 14-22).

Odmicanje od liberalnog definiranja nacije, odnosno gledanja na naciju kao proizvod političkog i kulturnog konstrukta, dio je šireg konteksta razvoja znanosti tijekom devetnaestog stoljeća u smislu drugačijih pogleda na razvoj samog društva, gdje prevladavajuća postaje doktrina prirodne selekcije. Usporedno s prevladavajućom Darwinovom teorijom stvara se ideja Counta Arthura de Gobineaua da je ljudska povijest obilježena „socijalnom erozijom i rasnim propadanjem“ (Turda, 2004: 37). Takvim stavom započinje sumnja u određeni kontinuitet ljudske rase i jedinstvenost iste. U navedenom smjeru znanost kao takva sve više počinje dobivati ulogu suvišnog elementa u filozofskim i ideološkim debatama (Turda, 2004: 38). Namjernom manipulacijom znanstveni uvidi se koriste u idejama nacionalne superiornosti kao polja sukoba nacionalizama u okruženju u kojemu preživljavaju najjači. Međutim, kako i Turda naglašava u vremenu *völkisch* nacionalizma i njegove pojave nacionalna superiornost još uvijek u svojoj srži ključnim drži ideju nacije definirane kulturnim ili povijesnim argumentom, dok rasno razmišljanje i socijaldarvinizam predstavljaju određeni dodatak. Nacija čini temelj nacionalne superiornosti, ne rasa. Takav se suodnos održava sve do 1918. godine, kada započinje poistovjećivanje rase s nacijom, odnosno nacionalna superiornost uvjetovana je rasnim kvalitetama, pojednostavljeno nacija=rasa (Turda, 2004: 159-160).

Postavlja se legitimno pitanje zbog čega je došlo do transformacije do tada postojećeg nacionalizma. *Völkisch* nacionalizam dao je do tada prevladavajućoj definiciji nacije kao „grupe ljudi koja dijeli zajedničke vrijednosti kao što su jezik i prošlost“ (Turda, 2004: 23-24) sasvim novi oblik. On se bazirao na podjelu „mi“ i „oni“ u krilu liberalne misli. Objašnjenje takvoj koncepciji daje i Frederik Barth, pri čemu tvrdi da se „naša“ kultura odnosno grupna posebnost ne može razviti sama od sebe. Iluzorno je vjerovati u stvaranje kulturnih i grupnih identiteta u tolikom stupnju razvijenosti bez postojanja „onih drugih“. Te „druge“ predstavlja upravo druga grupa u kojoj vidimo naše suprotnosti i iz kojih dodatno izgrađujemo vlastitu posebnost (Barth,

1969: 9). Novooblikovani *völkisch* nacionalizam u svojoj je biti inzistirao upravo na dihotomiji „mi i oni“, ali ono što čini novinu nasuprot liberalnom pojmu nacije jest to da stranac sada predstavlja potencijalnu prijetnju opstojnosti „naše“ grupe. Ovakva transformacija nije bila dovoljna, točnije ona nije puno odstupala od tadašnjih poimanja grupnog identiteta i različitosti između istih. Ono na čemu se radilo kroz *völkisch* nacionalizam jest dodatno traženje posebnosti „naše“ grupe kako bi jasno prikazali različitosti i time opravdali svoju ideološku poziciju i političko djelovanje. Krećući se u tom smjeru posebnosti i različitosti u formulu grupnog identiteta uzima se rasna teorija i socijalni darvinizam (Turda, 2004: 25). Uzimanjem ta dva koncepta inzistirat će se na biološkoj posebnosti određenog naroda i grupe čime će se apriori moći diskvalificirati faktori koji ne zadovoljavaju kriterije uspostavljene tim normama. Kombinacijom rase i nacije dobiva se sasvim novi oblik nacionalizma, u kojemu rasa postaje jedna od odrednica nacionalnog identiteta (Turda, 2004: 25-27). Sve veća zastupljenost ideje socijalnog darvinizma u Europi prema nekima pripisuje se upravo masovnim političkim organizacijama i ekonomskoj krizi tog vremena (Turda, 2004: 28). Hannah Arendt zastupa stav kako je upravo odlika njemačkog nacionalizma koji je svoju punu afirmaciju i snagu postigao tijekom nacističke vladavine bila određena tripartitna koncepcija, koja se sastojala od „nacionalizma, rasizma i imperijalizma“². On se u 19. stoljeću upravo oslikava u pan-germanizmu Georga von Schönerera, radikalnog njemačkog nacionaliste i antisemita koji djeluje koncem 19. stoljeća na austrijskoj političkoj sceni, a čiji krajnji cilj političkog djelovanja predstavlja ostvarenje njemačkog nacionalnog imperija (Schorske, 1997: 157). U Schönererovom djelovanju taj se oblik *völkisch* nacionalizma najbolje odražava kroz njegovo simboliziranje Židova kao iskonskog zla, korištenju rasnih narativa kako bi se promicala arijevska čistoća do koje se najčešće htjelo doći fizičkim i psihičkim nasiljem nad onima koji predstavljaju „druge“ (Mosse, 1977: 162). Arendt ovdje odvaja mogućnost izjednačavanja pan-germanizma s ostalim oblicima nacionalizma koji su se tada javljali, poglavito onih u Austro-Ugarskoj, budući su potonji predstavljali prije svega pokrete s ciljem nacionalnog oslobođenja i potpune emancipacije (Kurelić, 1988: 142).

---

² Zoran Kurelić u članku Arendt v. Kedourie daje uvid u dva dominantna imperija, Englesko i Njemačko, te njihovo djelovanje u polju nacionalizma, imperijalizma i rasizma (Kurelić, 1998).

Völkisch nacionalizam koristeći rasne značajke kao važne stvari mogućnosti apriori određivanja postoji li u određenoj skupini sposobnost asimilacije i je li određena grupa predodređena da dominira. U konačnici, uspostavlja se novi način promatranja nacionalne superiornosti kroz koncepte biološke i kulturološke dominacije. Time je zapravo stvoren zatvoreni krug koji je sačinjavao tri ključna elementa kojima su se vodili politički pokreti i ideologije, a koji su bili dio politike u novome ključu s ciljem opravdanja vlastite nacionalne superiornosti koja bi legitimirala dominaciju nad drugim skupinama. Ta tri elementa čine nacionalizam, rasna teorija i socijalni darvinizam (Turda, 2004: 27).

***Völkisch* nacionalizam u Monarhiji: politika „novoga ključa“ i politika Franje Ferdinanda**

Od revolucije do politike u novome ključu

Liberalna je kultura koncem 19. stoljeća bila u potpunosti etablirana i dominantna, ona je u konačnici i odgajala mnoge naraštaje u takvim vrijednosnim i postulatima diljem Monarhije. Od gospodarskog sektora, do umjetnosti i arhitekture Beč je oslikavao utjecaje liberalnog nauka. Državne su institucije slijedile ideju konstitucionalizma³ čiju je provedbu osiguravala vladajuća srednja liberalna klasa (Schorske, 1997: 57). Potrebno je vratiti se u godine kada je je ta promjena započela i u konačnici determinirala kasnija zbivanja u Monarhiji.

Promjene u Beču, kao jednom od žarišta događanja, započinju revolucijom 1848. godine. Na meti udara bio je feudalni sustav, a nositelji revolucije razlikovali su se po državama. Sličnost u strukturi zagovaratelja revolucije ponajviše je određena ekonomskim pitanjem, točnije velika većina tih ljudi dolazila je iz ekonomski ugroženih slojeva pogođenih gospodarskim nestabilnostima. Povrh toga, takvom je gospodarskom stanju pridonijela i velika agrarna kriza nekoliko godina prije revolucije. S druge strane, slojevi željni promjena dolazili su i iz liberalnih krugova. Njihovo djelovanje ponajviše je bilo usmjereno rušenju staleškog društva, liberalizaciji

---

³ U temeljnim postavkama konstitucionalizma pronalaze se jasna pravila i norme koje ograničavaju djelovanje vlasti, odnosno nalažu da nositelji političke vlasti budu vezani i ograničeni institucijama i pravilima, čime će u konačnici biti ostvarena i sloboda pojedinca koji će biti zaštićen od pretenzija vlasti na njegovu privatnu sferu (De Smith, 1964: 106).

gospodarskih odnosa i uvođenju inkluzivnog političkog života. U osnovi revolucionarnih događanja 1848. godine nije stajala želja za dekonstrukcijom Carstva, već želja za političkim reformama koje bi dovele do poboljšanja situacije i pružile svjetliju budućnost budućim naraštajima (Judson, 2016: 83). Ono što iz ovoga proizlazi jest činjenica da glavnu ulogu u ovim revolucijama tijekom 1848. godine nisu imale brojčano nadmoćne deprivilegirane klase već upravo suprotno, liberalno građanstvo željno veće moći i sudjelovanja u političkim procesima (Judson, 2016: 84).

Tih je kritičnih godina obilježenih revolucionarnim gibanjima na prijestolje došao Franjo Josip, čija će politika i vladavina obilježiti naredna desetljeća Monarhije. Prepoznao je potrebu ekonomskih i političkih reformi kako bi povratio moć dinastije u Monarhiji, ali i cijeloj Europi, te u gospodarsku politiku počeo uvoditi najkorisnije aspekte liberalizma i u birokratski aparat postavljati ljude koji su bili dio revolucije. Takvim politikama, odnosno ljudima koji prepoznaju potrebu modernizacije države i društva moći će se ostvariti napredak, međutim nužno je naglasiti da je i građanstvo zagovaralo izuzetno ograničen izborni cenzus koji bi mase držao van sudjelovanja u političkim procesima (Judson, 2016: 111). Jednako tako, od svih reformi koje su najavljene zaživjeli su jedino Carevinsko vijeće i pokrajinska predstavništva.

Carevinsko vijeće predstavlja parlamentarno tijelo sastavljeno od dva doma, Gornji dom popunjavao se po principu nasljednog prava ili želji Dvora, dok su zastupnike Donjeg doma delegirala pokrajinska predstavništva (Cipek i Matković, 2006: 21-22). Međutim, važno je naglasiti kako se Carevinsko vijeće svelo na savjetodavno tijelo krune zbog raznih unutarpolitičkih i vanjskopolitičkih okolnosti, čime se zapravo dodatno stvarao bijes u Ugarskom dijelu koji je bojkotirao rad vijeća. Kako bi slomili otpor ugarskog plemstva i očuvali status Monarhije kao velike europske sile, Franjo Josip je kao jedino rješenje vidio centralizaciju Monarhije i stavljanja Carevinskog vijeća u podređeni položaj Dvoru. Takva razina ovlasti zadržat će se do 1860-ih godina, kada politička situacija u Monarhiji i van nje nalaže određenu demokratizaciju, koja samim time daje i modernizacijske učinke Carevinskog i pokrajinskog vijeća (Kardum i Gajski, 2011: 98-101). S druge strane, mnogi smatraju da je upravo te 1848. godine politička retorika krenula smjerom stvaranja masovnih nacionalnih pokreta. U skladu s time, sve više se oslobađalo i u javnosti zastupalo mišljenje grupa koje su se odupirale imperijalnoj vladavini i tražile nacionalna prava (Judson, 2016: 101). U vremenu nacionalnog

buđenja najsnažnije je bilo ono mađarsko, koje je i u konačnici određivalo kasniju politiku i krizu Monarhije. Svoja su prava temeljili na pragmatičnoj sankciji iz 1723. godine koja im je osiguravala poseban status u Carevini (Kardum i Gajski, 2011: 98).

Habsburgovci su uspjeli zadržati apsolutističke ovlasti do 1860-ih godina, kada je poraz u sukobu s francusko-pijemontskim snagama doveo do gubitka vrlo značajnog teritorija u sjevernoj Italiji, što se odrazilo i na financijsku stabilnost Monarhije. Ekonomska kriza koja je Monarhiju približila kolapsu zahtijevala je od Cara da uvede nove aranžmane vladavine ili da barem u određenom smislu oslobodi pristup vlasti građanstvu. Iako je bio protivnik liberalizma, te je uistinu samo površno dopustio demokratsko otvaranje, sa svojim savjetnicima nije bio svjestan posljedica toga. Naime, ograničene demokratske reforme uvedene od kraja 1860-ih godina bile su dovoljne da u Monarhiji nastupi politička borba karakteristična za građanska društva, politička borba raznih aktera koju su nastojali (re)formirati imperij prema vlastitim idealima (Judson, 2016: 125).

U skladu s najavljenim promjenama Car je krenuo u davanje većih ovlasti Carevinskom vijeću. Dolazi do proširenja savjetodavnih ovlasti koje sada obuhvaćaju financije, proračun, zakonodavstvo, ali i koordinaciju zemaljskih predstavništava što je dovelo do velikog stupnja sličnosti s parlamentarnim ovlastima. Ključno je da su sada pokrajinska vijeća imala veliku ulogu u određivanju poreza, čime se dao određen modernizacijski zamah zaostalim područjima. Međutim, ono što je još uvijek bilo nespojivo s pravim parlamentarnim predstavništvom bio je sastav Carevinskog vijeća i način na koji se određivao. Zbog već navedenog demokratskog deficita, pritisku je bio izložen i od strane imenovanog građanstva koje je tražilo uvođenje parlamentarnog sustava (Kardum i Gajski, 2011: 99). Svaki oblik uvođenja jedinstvenog parlamenta i objedinjenja Carevine bio je izričito odbijan od ugarske strane koja nije odstupala od ideje suverenosti Ugarske od Habsburških nasljednih zemalja. Ideja centralizma odnosno u ovome slučaju vladanja zemljama krune sv. Stjepana iz Beča u potpunosti je napuštena porazom u Austrijsko-pruskom ratu i stvaranjem Austro-ugarske nagodbe 1867. godine. Iako vanjskopolitičko nazadovanje i izbacivanje iz Njemačkog saveza čine veliki problem, ono što se na unutarnjem političkom planu događalo predstavljalo je puno veću opasnost. Naime, zbog transformacije jedinstvene Monarhije u de-facto savez dviju nezavisnih jedinica, Austrijske i

Ugarske, počeo je bujati njemački nacionalizam u Monarhiji, što je kao kontraefekt imalo bujanje nacionalizama drugih nacionalnih pokreta unutar višenacionalnog carstva.

Nagodbom iz 1867. godine uspostavljena je privremena politička stabilnost, ali ništa više od toga; međunacionalne napetosti su dodatno rasle i kasnije dovele do sloma Monarhije. Poraz u ratu iz 1866. godine doveo je do promjene vanjske politike, koja se sada usmjerila prema jugoistoku te dovela Monarhiju u sukob sa ruskom ekspanzijom i željama Srbije i Crne Gore, koja je kulminaciju doživjela s političkom krizom izazvanom aneksijom Bosne i Hercegovine 1908. godine (Kardum i Gajski, 2011: 101-102).

Politički pritisak rezultirao je i uvođenjem liberalnijih politika u svim zemljama, čime je i otpočelo razdoblje liberalne vladavine, kako ga naziva Pieter Judson (2016: 109-110). Razdoblje *Gründerzeit* od 1867. do 1873. godine označavalo je period ekonomske eksplozije. Razvojem transportne infrastrukture, komunikacijskih mreža, gradova, javnih institucija u oba dijela Monarhije zacementiran je legitimitet liberalne vladavine. Međutim, ekonomskom krizom 1873. godine po prvi puta se stvara određeni pritisak na liberalnu struju. Znakovito je da su liberali u odgovoru na taj pritisak, odnosno strah koji se javio zbog socijalnih nemira, posezali za krajnje neliberalnim mjerama koje su svoje korijene mogle pronaći u praksi neoapsolutizma 1850-ih godina, a odnosile su se političku represiju s kombinacijom liberalnih ekonomskih reformi vođenih iz centra (Judson, 2016: 110). Novu prekretnicu donijele su 1880. godine, kada je uslijed druge industrijske revolucije došlo do velikog vala seljenja ljudi iz sela u gradove u potrazi za poslom, što je dovelo i do porasta socijalnih konflikata (Judson, 2016: 166). Gradovi kao takvi nisu imali mogućnosti apsorbirati toliku masu, a politička elita nije imala sluha za socijalne i političke težnje rastućeg radničkog sloja. Režim je na socijalni pritisak odgovarao postupnim širenjem izborne baze sve do 1907. godine kada je u austrijskom dijelu Monarhije uvedeno opće pravo glasa za muškarce. Time je dolazilo do sve veće politizacije društva, što se osobito vidjelo u porastu broja ljudi koji su se uključivali u politički život kroz javne skupove i prosvjede, dok su izbori su postali kulturni i politički rašireni ritual (Judson, 2016: 175). Liberalno građanstvo je na zahtjeve za demokratizacijom i promjenama gledala sa zgražanjem, masovna politika za njih je bila izraz destruktivnosti neracionalnih donjih slojeva društva. Kao otpor građanstvu, javlja se politika u novome ključu – kao politika koja nasuprot liberalnoj oligarhiji okuplja deprivilegirane donje slojeve od obrtnika, preko radnika do seljaka, a u svome ideološkome kolažu koristi

koncepte radikalnog nacionalizma i antisemitizma s ciljem stvaranja koherentne ideologije koja bi mogla okupljati široke slojeve (Judson, 2016: 168).

Politika u novome ključu

Slijedom navedenih okolnosti u društvu i političkom životu javljaju se pojedinci koji nude drugačije viđenje života i političkog djelovanja od onoga koji je nudila dominantna ideologija liberalizma. Politika u novome ključu ili još bolje u jasnijem ključu („*the sharper key*“) zadovoljavala je i odgovarala na pitanja socijalnih i duhovnih potreba masa, pružala im vjeru u mogućnost rješavanja njihova problema, najčešće izvor tog problema tražeći u drugoj skupini. Navedena politika nudila je drugačiji koncept života i djelovanja, koncept koji je odstupao od materijalnog i duhovno ispraznog liberalizma te pružao pojedincu duhovni i životni smisao. Nadilazeći politički kontekst nova je politika stvorila kulturnu revoluciju kojom se ušlo u 20. stoljeće.

Politika u novome ključu svoje predvodnike dobiva u Karl Luegeru i Georgu von Schönereru. Karl Lueger osnovao je 1893. godine Kršćansko-socijalnu stranku kao prvu masovnu stranku u Monarhiji. Njezina meta bile su politike i ideje građanskih liberala u glavnome gradu austrijskog dijela Monarhije. Kao pripadnik građanskih centralističkih austrijskih krugova Lueger se obraćao socijalnim klasama sitnog građanstva, donio u politički prostor novi element izraženog konflikta (kako političkog tako i fizičkog), te bio pobornik antisemitizma. Ideju o snažnoj centraliziranoj monarhiji s uporištem na Balkanu dijelio je s klerom, visokim vojnim krugovima i aristokracijom, što je kasnije i stvaralo savez okupljen oko prestolonasljednika Franje Ferdinanda (Budak, 2003: 168-169; Cipek i Matković, 2006: 26). Tradicionalni klerikalizam ovdje je povezo seljake s obrtnicima i sitnim trgovcima u zajedničkoj borbi protiv utjecaja velike industrije. Ono što je važno naglasiti jest da su kršćanski socijali u principu zagovarali svaku politiku koja nije prijetila Crkvi, od antiliberalne, antikapitalističke do antisemitske. Treba napomenuti da je unatoč antisemitizmu kod kršćanskih socijala taj dio ideologije bio poprilično fleksibilan, svaki Židov koji je bio orijentiran antiliberalno, ali i antimarksistički mogao je biti dio ove struje. S tim u skladu ide i Luegerova izjava da je on taj koji odlučuje tko je Židov

(Taylor, 1948: 176). Kršćanski socijali su uspjeli u naumu da u borbi protiv liberalizma udruže sve njegove neprijatelje, od onih koji su se odavno suprotstavljali liberalizmu tako i onih koje je trebalo uvjeriti da ideološka dominacija liberalizma ne služi i ne može dovesti do duhovnog ispunjenja pojedinca i napretka društva.

Jedan od predvodnika jakog njemačkog antiliberalnog pokreta – pan germanizma – bio je Georg Ritter von Schönerer nazivajući se „čuvarom njemačkog naroda“ (Schorske, 1997: 157). Njegovo ideološko polazište bilo je da vladajući krugovi u Monarhiji premalo pažnje daju slavenskim nacionalizmima, te se kasnije pokazalo da je upravo u politici rješavanja novih nacionalizama bilo neslaganja i između samih liberala. S obzirom da se od početka ponajviše obraćao populaciji koja je obitavala na ruralnim područjima, ubrzo je dobio i naziv zaštitnika poljoprivrednika. Njegovo zastupanje interesa poljoprivrednika dovodi ga i do sukoba s dominantnim liberalnim akterima u *Reichsratu*. Zamjerao im je nedovoljnu brigu o socijalnim problemima i već spomenuto zanemarivanje slavenskih nacionalizama, a osobito češkog budući je Dvor stalno koketirao sa politikom ustupaka češkim nacionalnim strankama, što bi moglo u manjinsku poziciju dovesti njemačko građanstvo na područjima Češke i Moravske. Schönerer je tvrdio kako liberali nemaju adekvatan odgovor na postojeću situaciju, budući restriktivnim izbornim sustavom odgađaju suočavanje sa problemom (Schorske, 1997: 162).

Sukladno navedenim stavovima Georg von Schönerer ide korak dalje i 1882. godine stvara politički dokument u obliku Linz programa u kojemu glavnu točku čini ideja potpune germanizacije austrijskog dijela Monarhije zbog straha od slavenske prevlasti i jačanja. „Linz program imao je prizvuke „veliko Njemačke“ orijentacije i zahtjeve za carinskom unijom i snažnijim trgovinskim sporazumima s Njemačkim Carstvom“, što je predstavljalo kombinaciju „antidemokratskog sentimenta, socijalnih reformi i nacionalizma“ (Schorske, 1997: 163). Mnogi su takvu kombinaciju povezali s populizmom u SAD-u, budući se „Pridjev populistički počinje koristiti krajem 19. stoljeća u SAD-u za opis načela i djelovanja Narodne stranke (*People's Party*) koja se zauzimala za veća prava seljaka i radnika i kritizirala politički sustav koji pogoduje interesima povezanih, korumpiranih političkih i poslovnih elita iz Washingtona i New Yorka“ (Šalaj i Grbeša, 2017: 56).

Naime, ovdje uistinu možemo vidjeti određene populističke smjernice, posebice ako u jednadžbu dodamo antisemitizam. Podjela svijeta na aristokraciju i ljude, u današnjim okolnostima

sveprisutnu sintagmu korumpirane elite i naroda, u ovome slučaju korumpiranu elitu odnosno onoga tko se skriva iza nje i vodi glavnu riječ čini lik Židova – „semitska vlast novca i riječi“ (Schorske, 1997: 164). Narod se pojednostavljeno gleda kao homogena skupina, kao jedan organizam, a ne heterogena zajednica pojedinaca. Poveznicu s populizmom čini i veliko usmjerenje Schönerera na obrtnike i poljoprivrednike koje bi od izrabljivanja zaštitio zakonima i progresivnim oporezivanjem. To koncem 19. stoljeća nije predstavljalo izoliranu pojavu, naime stranke jednakog karaktera javljale su se u svim zemljama u kojima je populacija s agrarnog područja dobivala politička prava i time postala važna političkim strankama u borbi za bolji položaj na političkoj sceni.

Važno je naglasiti da unatoč svim intelektualnim i političkim naporima Schönerer nije uspio etablirati svoju stranku kao važan faktor u političkom životu, odnosno nije uspio stvoriti snažan masovni pokret.⁴ Njegov utjecaj oslikava se u uvođenju u javnost novog oblika političkog ponašanja, agresivne političke akcije i ideologije, te uvođenja antisemitizma kao elementa u austrijskom političkom životu.⁵ Jedan od razloga zašto su Židovi činili osnovu njegove ideje jest činjenica da su oni bili „state people“, tj. primjer uspješne liberalne emancipacije u Habsburškom multinacionalnom carstvu, supranacionalni element blizak Dvoru, zbog čega su predstavljali idealnu metu za sve nacionalne pokreta u Monarhiji (Schorske, 1997: 166). Antisemitizam je zaokružio ideju Georga Von Schönerera, te povezivao antisocijalističke, antikapitalističke, antikatoličke, antiliberalne, te naposljetku antihabsburške stavove njegove ideologije (Schorske, 1997: 166). Svaka od tih prijetnji bila je definirana i svoje mjesto pronašla u liku Židova.⁶

---

⁴ Upravo ga je nepromišljena agresivna politička akcija fizičkog napada s nekolicinom svojih suradnika na tjednik *Neues Wiener Tagblatt* u vlasništvu Židova, dovela do toga da bude osuđen na zatvorsku kaznu, izgubi mandat u parlamentu i plemićku titulu (Schorske, 1997: 168).

⁵ Schönerer je u Reichsratu 1887. godine kada je naglasio da će, ukoliko propadne njegova politička zamisao, doći do „uzdizanja osvetnika iz naših kostiju i kraja terora semitskih opresora po principu oko za oko zub za zub“ (Schorske, 1997: 168).

⁶ Važno je napomenuti kako je Schönerer pritom bio izrazito antiklerikalan, budući je Katoličku crkvu vidio kao jednu od glavnih zapreka pripojenju austrijskog dijela Monarhije velikom Njemačkom carstvu koje bi obuhvatilo sve Nijemce pod vodstvom Pruske i dinastije Hohenzollnera (Strecha, 1997: 52).

Kriza dualizma i začetak velikoaustrijskog kruga

Prema mnogima glavna os sukoba u post nagodbenom periodu bila je oko pitanja nacionalnih konflikata. Oni su se oslikavali od parlamentarnih političkih debata koje su često završavale bojkotima i nemogućnostima rada političkih tijela, pa sve do uličnih sukoba i atentata. Upravo su takve okolnosti bile rezultat neodlučnosti Dvora i vladajućih krugova o smjeru budućeg političkog razvoja Monarhije. Neki zagovaraju ideju kako je prvim spuštanjem izbornog cenzusa i postupnim stvaranjem masovnih stranaka na površinu isplivala sva različitost, kako jezična tako i kulturna, koja je vodila do socijalnih konflikata i činila centrifugalnu političku silu. Iz takva stava proizlazi zaključak kako svako društvo koje obiluje kulturnim razlikama mora biti spremno na političke konflikte (Judson, 2016: 135). S druge strane, mnogi su smatrali kako je ključ neuspjeha ležao u loše postavljenim institucijama, koje su same upravljale i oblikovale etničke konflikte i podijelile društvo. Jednostavno, nisu znale upravljati ulaskom masa u politički život, gdje razne političke i nacionalne grupe traže veća politička i nacionalna prava (Judson, 2016: 136).

Krajem stoljeća izbija velika politička kriza u austrijskom dijelu Monarhije, koja zatim prerasta u krizu dualizma. Uzrok izbijanja krize je češko nacionalno pitanje. Naime, značajna industrijalizacija zahvatila je, osim austrijskih, i češke zemlje u Monarhiji, te dovela do jačanja socijaldemokrata i čeških nacionalnih stranaka, koji su u traženju svojih političkih i socijalnih prava vršili opstrukciju rada Austrijskog parlamenta (Budak, 2003: 168). Kao odgovor na dotičnu krizu dolazi do povezivanja Kršćanskih socijala, vojnih, aristokratskih i klerikalnih krugova okupljenim oko prestolonasljednika Franje Ferdinanda na platformi uspostave centralizirane i snažne Monarhije koja bi počivala na tzv. velikoaustrijskoj ideji. Franjo Ferdinand na političku scenu nastupa sredinom 1890-ih godina, kada postaje izvršni zapovjednik oružanih snaga Austro-Ugarske Monarhije. Između samog cara Franje Josipa i njegova nećaka postojao je sukob koji je proizlazio iz različitog viđenja ustroja Monarhije.⁷ Ferdinand je bio veliki zagovornik centralizirane Monarhije predvođene austrijskim Nijemcima, te je stoga kao glavnog političkog

---

⁷ Samoubojstvom prestolonasljednika Rudolfa (jedinog sina Franje Josipa) 1889. godine, Franjo Ferdinand postaje drugi u redu za prijestolje, iza svog oca Karla Ludwiga. Nakon smrti svoga oca 1896. godine postaje austro-ugarskim prestolonasljednikom (Hanning, 2020: 30-33).

protivnika vidio ugarske vladajuće krugove (Budak, 2003: 168). Jačanje velikoaustrijske politike posljedično dovodi i do jačanja mađarskog nacionalizma, koji rezultira izbijanjem krize dualizma 1903.–1906. godine kada mađarska politika traži uspostavu samostalne vojske van zapovjedništva Cara, te ukidanje njemačkog kao zapovjednog jezika u profesionalnim vojnim jedinicama u Ugarskoj polovici Monarhije, čime bi povezanost Ugarske s Austrijom ostala prisutna jedino u osobi zajedničkog vladara (Taylor, 1976: 196). Velikomađarska politika jačala je upravo u trenutku kada se u austrijskom dijelu Monarhije počelo nametati češko nacionalno pitanje i kada su u javnost sve više prodirale ideje Kršćanskih socijala i Franje Ferdinanda (Budak, 2003: 168-169). Iako je kriza na kraju završila neuspjehom obiju politika, tj. zadržavanjem postojećeg Nagodbenog ustrojstva Monarhije, upravo u jeku krize započinje uska suradnja vojnog vrha s Luegerovim kršćanskim socijalima, gdje potonji postaju medij širenja politike ukidanja dualizma kroz zagovaranje suradnje austrijskih Nijemaca sa nemađarskim narodima u Ugarskoj (Gross, 1973: 337). Suradnja nije značila i autonomiju navedenih naroda, budući je zamisao bila da buduća centralizirana Monarhija pruži narodima ograničen stupanj autonomije koji ne bi ugrožavao njeno centralizirano ustrojstvo. Franjo Ferdinand vidio je austrijske katoličke Nijemce kao predstavnike više kulture koji bi činili vezivno tkivo ostalih naroda i vladali velikom Austrijom, te time spriječili nacionalne konflikte koji su obilježavali post-nagodbeno razdoblje (Gross, 1973: 338). U Hrvatskoj, dio velikoaustrijskog kruga je postala Čista stranka prava-frankovci.

Frankovci kao dio politike u novom ključu

Kontekst raskola Stranke prava 1895. godine

Razvojem nacionalno- integracijskih ideologija u Hrvatskoj oslobađaju se tri pravca. Ta su tri pravca, u periodu koji obrađujemo u ovome radu, činila moderno pravaštvo, jugoslavizam i austroslavizam predvođen Stjepanom Radićem. Pravaštvo i jugoslavizam su uslijed promijenjenih okolnosti koncem 19. stoljeća mijenjali vlastiti smjer. Ključnu smjernicu ovoga rada čini reforma pravaštva u moderan oblik 1890-ih godina. Kada je postalo jasno da svjetske okolnosti ne idu u prilog izvornom pravaštvu i njegovoj vrhovnoj ideji samostalne hrvatske

države, odlučilo se krenuti u drugome smjeru. Sklapanjem Hrvatsko-Ugarske nagodbe 1868. godine kao preslike Austrijsko-Ugarske nagodbe bio je otvoren put dominaciji mađarskih vladajućih krugova nad nemađarskim narodima, budući je Franjo Josip po odredbama nagodbe s Ugarskom trebao izbjegavati svaki oblik uplitanja u ugarske poslove, čime je, po Nevenu Budaku „čuvajući cjelovitost Habsburške Monarhije Franjo Josip Hrvatsku žrtvovao Mađarima“ (Budak, 2003: 160). Potpuno prepuštanje Hrvatske mađarskoj strani rezultiralo je konstantnim kršenjem slova Nagodbe. Vrhunac nezadovoljstva predstavljao je sukob građanstva s vojskom, na koje je Ugarska vlada odgovorila postavljanjem Khuena Hedervarya za bana. Njegov glavni cilj bio je očuvanje Nagodbe, a glavna politička taktika bilo je slamanje stranaka u Banskoj Hrvatskoj koje su se protivile nagodbenom ustrojstvu, što znači slamanje prije svega pravaša i narodnjaka (Budak, 2003: 160-161).

Izvorno pravaštvo Ante Starčevića oslikavalo se u dva temeljna pojma: građanskom poimanju nacije te zagovaranju hrvatske nacionalne individualnosti nasuprot južnoslavenskoj ideji (Stančić, 2002: 191). Prema navedenoj idejnoj osnovi svaki oblik jugoslavizma se apriori odbacivao jer je ostvarenje punog potencijala nacije moguće isključivo u vlastitoj nacionalnoj državi. Takav oblik države bio bi realiziran kroz neovisnu Hrvatsku izvan postojećih državnopravnih okvira. Ne treba ni napominjati da je takva politika smatrana izdajničkom u Monarhiji (Stančić, 2002: 191). Pravo na oblikovanje države van Monarhije prema Starčeviću proizlazi iz povijesne hrvatske državnopravne tradicije, koju su Habsburzi vlastitim prevarama i nasilnom politikom prekršili te Hrvati stoga imaju pravo napustiti Monarhiju. Po Starčeviću, hrvatski narod treba čekati pogodan trenutak za ostvarenje vlastitih ciljeva, koji će nastupiti tek slomom Monarhije pod uplivom velikih sila (Budak, 2003: 161). Pritom, pojam Hrvata Starčević veže uz pripadanje političkom entitetu, zbog čega njegov koncept nacije nema etničku komponentu, već političku: Hrvat je svatko tko osjeća ljubav prema slavnoj hrvatskoj povijesti i hrvatskoj državi (Gross, 1981: 293-295).

Kriza dualizma, Khuenovo banovanje i sve veća baza ljudi kojoj je Stranka prava imala pristup, nisu mogli dati rezultata zbog Starčevićeve radikalne netrpeljivosti spram Monarhije. Sukladno tome, stranka je krajem 19. stoljeća krenula u reformaciju, i to tako da „...su se slučaju rušili temelji izvornoga pravaštva i stvarali uvjeti za novu ideološku sistematizaciju upotrebom pojedinih njegovih opeka, ali zapravo na njegovim ruševinama“, kako lijepo ističe Mirjana Gross

(1981: 302). Gross promjenu u ideološkoj i političkoj orijentaciji pravaša stavlja u izuzetno važan vanjskopolitički kontekst. Naime, 1890. godine s kancelarske pozicije u Njemačkoj odlazi Otto von Bismarck. On je u svojem periodu vladavine činio glavnu ličnost u Europi i podržavao dualistički sustav u Monarhiji. Samom promjenom na čelu Njemačke polako je dolazilo do popuštanja podrške dualizmu i jasnih izgleda da će doći do preobrazbe Monarhije (Gross, 2000: 698). Upravo u takvim okolnostima moralo je doći do promjene politike Stranke prava odnosno odmicanja od izvornog pravaštva.

U navedenim okolnostima dolazi 1895. godine do raskola u Stranci prava i osniva se Čista stranka prava – frankovci. Od politike radikalne opozicije spram režima krenulo se ka zauzimanja stava umjerene opozicije, što je pratilo postupno napuštanje Stračevićeve republikanske ideologije te primicanje viziji velike Austrije prestolonasljednika Franje Ferdinanda (Đurašković, 2018: 120). Jedan od ciljeva Monarhije bio je pretvoriti Hrvate u Austrijance koji pričaju hrvatski jezik, koncept hrvatstva u ovome smislu nije bio ništa više od patriotizma podređenog interesima dinastije (Gross, 1973: 338).

Frank je smatrao kako je nemoguće ostvariti cilj hrvatske državnosti van Monarhije, budući je po njemu svaki oblik stvaranja zajednice ili države van Monarhije predstavljao nepovratno srljanje u jugoslavizam koji će učvrstiti dominaciju Srba (Gross, 1981: 303-304). Ukoliko želimo ukratko prikazati politički program frankovaca na početku njihova djelovanja, on bi se sastojao od triju točaka. Prva točka novoga programa bio je trijalizam, reorganizacija Monarhije kojoj bi se dualističkom konceptu dodao još jedan entitet kojeg bi sačinjavali južnoslavenski narodi Austro-Ugarske pod hrvatskom vlašću na temelju hrvatskog državnog prava (Gross, 1973: 339). Ovu točku neupitno možemo staviti kao središnju, budući je određivala smjer Frankove politike i determinirala sve druge ciljeve. Drugu točku čini anti-srbizam na kojemu je Josip Frank inzistirao kako bi Monarhiji ukazao na stalnu prijetnju od srpskog pripajanja krajeva Monarhije sa srpskom etničkom većinom i time velikog gubitka teritorija Monarhije (Gross, 1973: 339-340). Odstupanjem od Starčevićeva republikanskog poimanja nacije širi se utjecaj tada aktualnog *völkisch* nacionalizma na frankovce. Srbija predstavlja izrazitog neprijatelja, „pokvarena pasmina srpska“ (Gross, 2000: 719). Koristeći antisrpsku propagandu, Frank kontaminira politički prostor i društva u kojima obitava srpska manjina. Srbe se opisuje kao ljude „neslavenskog, škipetarskog i semitskog porijekla“ (Gross, 2000: 719) i zbog toga ne preostaje ništa druge nego im se

suprotstaviti i boriti se s njima do istrebljenja, dok ne preživi onaj jači – Hrvati. Posljednju točku čini postavljanje Hrvatske kao „bedema mađarskoj dominaciji“ u Monarhiji (Banac, 1988: 95). Naime, ovdje se odstupa od Starčevićevog i Kvaternikovog poimanja Austrije kao apsolutnog zla „ne samo na političkom, kulturnom i gospodarskom području društvenoga života nego i duboko u psihi pojedinaca, u njihovim izgubljenim etičkim vrednotama“ (Gross, 2000: 15).

Josip Frank nudi potpuno drugačiji pristup politici od onoga kojem je privržen bio Ante Starčević. Potonji je imao zatvoreni pristup politici, temeljio se na sustavu mišljenja i vrednovanja svih bitnih područja ljudskoga života, njegov pristup temeljio se na sustavnom odgoju prvenstveno hrvatske inteligencije, a onda i cijeloga naroda. Za njega je politička praksa u Habsburškoj Monarhiji predstavljala nemoralni čin, on se posvetio „umovanju u vlastitoj sobi“ (Gross, 2000: 16). On nudi mentalitete, ne nudi političku akciju, stvara samo teren za istu, „čovjek genij“ je onaj koji ima mogućnost spoznati duh svoje nacije, slavnu prošlost i voditi je u misiji stvaranja neovisne Hrvatske države (Gross, 2000: 36). S druge strane Frankova politika predstavlja direktne dijaloge s građanima u kojima on predstavlja vlastite programe i prezentira postignute ciljeve, na neki način možemo reći da se radi o „polaganju računa“ biračima koji su mu ukazali povjerenje (Gross, 2000: 704). Takvim načinom Frank je širio svoj ugled među biračima i stvarao određeni kult, a sve je to bio dio modernog oblika propagande. Stvaranje kulta bilo je usklađeno s politikom u novome ključu kao novim načinom razmišljanja o politici i političkome djelovanju. Iako je u politički mainstream koncept kulta vođe ušao tek u vremenu Drugog svjetskog rata i vođa toga vremena, nije pogrešno zaključiti kako su upravo sudionici ove nove politike bili jednim dijelom zaslužni za uvođenje toga koncepta u političku arenu. Lueger, Schönerer i Frank zazirali su od liberalnog stava uzvišenosti, gdje je političar djelovao unutar zatvorenoga kruga elite, često s velikom dozom zaziranja prema nižim slojevima koje je smatrao intelektualno nedovoljno razvijenima. Glavna želja novih apologeta upravo je pridobivanje širokih masa kako bi se počela provoditi zacrtana politika. Starčevićovo djelovanje s druge strane bilo je usredotočeno na intelektualni razvoj misli kojim je htio pripremiti puk za proces stvaranja vlastite države, konkretna politika i opipavanje pulsa naroda neupitno su izostali (Gross, 1973: 293-294). Starčevića popularnost nije počivala na tome što je uspio intelektualno doprijeti do slojeva kojima se obraćao, budući se tu većinom radilo o sitnom neobrazovanom građanstvu, već zato što je ono u njemu vidjeli simbol moralne čistoće (Gross, 1973: 303).

Ivo Frank, jedan od petorice sinova Josipa Franka, početnih je godina ove stranke bio zadužen za odrađivanje posla na terenu. Njegova važnost proizlazi iz činjenice da oslikava beskrupuloznu svakodnevnu politiku frankovaca. Temeljni cilj takve politike bila je osuda banovanja Khuena Hedervaryja. Osim što su doveli do paljenja mađarske zastave, prosvjedi koji su se održavali s ciljem osude banovanja, bili su usmjereni i na dizanje netrpeljivosti spram Srba i Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj. Iako srpsko-hrvatski antagonizam korijene ima u političkoj strategiji Khuena Hedervaryja i njegova stvaranja 'Khuenovih Srba' (Gross, 2000: 718), Mirjana Gross tumači kako su korijeni takvih protusrpskih prosvjeda puno dublji i složeniji. Naime, razlog sukobima po Gross je bila kompetencija srpske i hrvatske sitne buržoazije u Banskoj Hrvatskoj, pri čemu je većinska hrvatska sitna buržoazija za svoje ekonomske teškoće krivca tražila u Srbima, a ne u prodoru masovno proizvedenih potrošnih dobara iz zapada Europe i austrijskog dijela Monarhije u Hrvatsku. To je pogodovalo da Frank pridobije povjerenje hrvatske sitne buržoazije i započne s antisrpskom šovinističkom politikom; likom Srba (dok je to kod već spomenutih Luegera i Schönerera bio lik Židova) stvoreno je vezivno tkivo frankovačke ideologije i simplificirano objašnjenje trenutnih problema. Srbi stoje uz režim koji provodi groznu ekonomsku i svaku drugu politiku, te su oni sudionici ovog užasa. Težak položaj obrtnika, poljoprivrednika i ostalih samostalnih zanimanja opravdavan je nelojalnom konkurencijom u vidu Srba i njihovih obrta, te su stoga oni krivi za težak ekonomski položaj Hrvata (Gross, 1973: 296).

Frankovci u svojim počecima nisu imali u potpunosti konstruiran ideološki sustav kojim bi se mogli predstavljati, već su se prilagođavali okolnostima, uz jedinu konstantu u vidu pozivanja na nauk Ante Starčevića. Tek tijekom Prvog svjetskog rata s djelovanjem Ive Pilara kao ključnog ideologa počinje se graditi sistematizirana frankovačka ideologija. Ipak, frankovce je prvo desetljeće od osnutka Čiste stranke prava krasila već navedena retorika puna tenzija, moderna propaganda i djelovanje nerijetko obilježeno političkim nasiljem. Frankov antisrbizam veliku podršku imao je od političkih vrhova u Monarhiji. Bečki klerikalci bili su protivnici pravoslavlja, a vojnom vrhu je Srbija nakon povratka dinastije Karađorđevića na vlast 1903. godine predstavljala prvu prepreku u vanjskopolitičkoj ekspanziji na Balkan. Frankovci su to htjeli iskoristiti tvrdeći „da bi njihova vlast u Hrvatskoj za 48 sati pretvorila takozvane Srbe u pravoslavne Hrvate“ (Gross, 1970: 346). U pozadini toga bio je stav prema kojemu oni, kao

jedini „pravi Hrvati“, stoje nasuprot jugoslavizma i srpstva (Banac, 1988: 260). Dotična politika bila je uvjetovana i kontekstom spajanja frankovaca s velikoaustrijskim krugom u Monarhiji.

Put ka klerikalizmu i velikoaustrijska politika Josipa Franka

Liberalna vladavina 19. stoljeća obilježena je i sukobom dominantnog narativa liberalizma s katoličkim naukom. Liberalizam kao takav u svojoj biti nije išao direktno protiv vjerskog nauka, on nije bio utemeljen na postulatima ateizma, ali je razvoj znanosti počeo sve više u pitanje dovoditi teološke argumente. Stvarao se nepremostiv jaz između razvoja znanosti i objašnjavanja raznih pojava u vjerskom kontekstu (Strecha, 1997: 2). Iz navedenog ideološkog aspekta proizlazilo je i pitanje angažmana Crkve kao institucije, budući je u doba feudalizma crkva bila ključna za održavanje moralno prihvatljivog društva. Sve većom dominacijom liberalnog nauka strukturalna i ideološka utjecajnost Katoličke crkve gubila je svoju moć.

Usljed neupitnog stvaranja modernog društva i sve većih zahtjeva mnogobrojnih slojeva (poglavito radništva) za demokratizacijom, Crkvena hijerarhija počinje polako mijenjati vlastito djelovanje. „Rerum novarum“ čini prekretnicu u odnosu Crkve spram zbivanja u modernom društvu. Tom je enciklikom iz 1891. godine papa Lav XIII. neupitno pozicionirao Crkvu u političku okolinu, te se svrstao na jedan politički spektar, onaj koji je zagovarao socijalna prava radnika. Kao što je već spomenuto u ovome radu, enciklika je bila odlučujući korak u osnivanju kršćanskih socijala Karl Luegera, budući se enciklikom Crkva odmaknula od klasičnog konzervativizma koji je odbijao demokratizaciju društva. Karl Lueger i njegovi ideolozi smatrali su da je demokratska praksa u vidu slobodnog i jednakog pristupa izborima upravo i kršćanski ideal (Strecha, 1997: 36-37). Kršćanski socijalizam predstavljao je određeni odgovor ne samo na sve veći zahtjev ljudi za pristup političkom životu, već i odgovor Crkve na razvoj modernog društva (Strecha, 1997: 38). S druge strane, takvom je politikom Karl Lueger odgovorio na njemački nacionalizam Georgea von Schönerera koji je zastupao ideju „Loos von Rom“, odnosno odcjepljenja od Rima (Strecha, 1997: 52).

Istih je godina počeo i sukob države i Crkve u Ugarskoj, što je u konačnici imalo veliki utjecaj na sve jače promicanje političkog klerikalizma i postepeno prožimanje Čiste stranke prava istim. Sukob je izvirao iz želje Ugarske vlasti da promijeni pravni položaj Katoličke Crkve, odnosno da

se krene putem potpune sekularizacije, koja je za razliku od drugih zapadnih zemalja u Ugarskoj bila u popriličnom zaostatku. Khuen Hedervary, unatoč tome što je Hrvatsko-ugarska nagodba nalagala apsolutnu samostalnost Crkve u Banskoj Hrvatskoj, nepokolebljivo je inzistirao na sekularizaciji. Dio je to šireg procesa koji se javljao prvotno u Mađarskoj kao rezultat velikog udjela protestanata u strukturi mađarskog stanovništva. Problem su predstavljali mješoviti brakovi, jer se nametalo zaključivanje brakova po katoličkom obredu, uz to da su djeca morala biti odgajana prema normama katoličke vjere (Strecha, 1997: 53). S obzirom na situaciju da nije postojala formalnopravna odluka kojom bi se išlo ka smjeru sekularizacije, a i kada je postojala ona se nije provodila, problemi između Crkve i vlasti su došli do svoga vrhunca. Veliki otpor mađarskog katoličkog bloka dodatno je povezoao protestante s mađarskim nacionalizmom, jer se na Habsburge gledalo kao na zaštitnike katoličanstva (Strecha, 1997: 55). Pozicioniranje prestolonasljednika Franje Ferdinanda na klerikalnom spektru proizlazi iz njegove želje za autokratskom vlašću. Naime, povezivanje Franje Ferdinanda sa kršćanskim socijalima počiva i u želji da Monarhija ojača prema svom moćnijem savezniku Njemačkoj, kojom vladaju protestantski pruski krugovi, ali i kako bi među radništvom i seljaštvom našao saveznika koji bi se suprotstavio austrijskom građanstvu koje je zagovaralo velikonjemačko rješenje (Taylor, 1948: 196-197).

Već spomenutim inzistiranjem na sekularizaciji u Hrvatskoj započeo je otvoreni sukob Crkve i vlasti te u konačnici sve veći angažman crkvenih struktura u politici, odnosno sve izraženija želja za neposrednim djelovanjem na političkoj sceni (Strecha, 1997: 58-59). Prvi su direktni politički stavovi crkvenih struktura zabilježeni u Katoličkom listu, glasilu zagrebačke nadbiskupije sredinom 1890-ih. Najavljivana je „kulturalna borba“ između države i Crkve ukoliko Hedervary bude uistinu inzistirao na potpunoj sekularizaciji i izbacivanju katoličkog učenja iz mnogih sfera života. Štoviše, najavljeno je da će Crkva sudjelovati u političkom životu Banske Hrvatske kroz evaluaciju programa stranaka, te sukladno tome stranci koja bude zadovoljavala stavove Crkve pružati podršku (Strecha, 1997: 61-62). Stjepan Korenić čini jednu od ključnih osoba u inzistiranju na političkom angažmanu Crkve, budući je prvi u javnosti počeo zastupati ideju Katoličke crkve kao nositeljice ostvarenja hrvatskih nacionalnih interesa. S druge strane, odbijao je poistovjećivanje katolicizma s nekom stranačkom grupacijom; za njega je katolički pokret trebao biti opći, svaka stranka koja zastupa interese Hrvatske, mora zastupati i interese Katoličke

crkve, jer su oni istovjetni. Moramo napomenuti da je još u vremenu liberalnog katolicizma izjednačavano hrvatstvo s kršćanskom tradicijom, međutim sada je navedeno postiglo šire razmjere. Uzor je činio katolički pokret u Njemačkoj, koji je imao presudan utjecaj na sve katoličke pokrete u Habsburškoj Monarhiji. Osim vrhunske organizacije, glavna moć njemačkog katoličkog pokreta bila je u tome što je stvorio izuzetno koherentnu i homogenu katoličku skupinu u društvu (Strecha, 1997: 67-72). Katolički pokret u Njemačkoj posebice je bio značajan jer je katolicizam u navedenoj državi činio snažan „društveni entitet“ koji se nije mogao lako pronaći diljem Europe (Strecha, 1997: 71).

Unatoč jasnoj želji nije uspjelo doći do potpune mobilizacije, odnosno ostvarenja Korenićevih ciljeva. Jedan od ključnih razloga tomu bila je i neostvorena prijetnja Khuena Hedervaryja o sekularizaciji, ali i nedostatak skupina u Banskoj Hrvatskoj koje bi stajale u potpunosti nasuprot Katoličke crkve. U takvim okolnostima jednostavno je bilo teško privući građane budući da nisu postojali mobilizacijski faktori za jačanje katoličkog političkog pokreta (Strecha, 2011: 11). Obnova političkog katolicizma započinje 1903. godine djelovanjem krčkog biskupa Antuna Mahniča, koji kreće u smjeru „militantnog katoličkog ekskluzivizma“ (Strecha, 2011: 12). Po Mahniču, bez katolicizma ne postoji mogućnost da opstanu hrvatski nacionalni ciljevi. Mahničevu kampanju rekristanizacije društva, kojom bi se krenulo u beskompromisnu borbu protiv modernog društva i njegovih tekovina, treba promatrati u kontekstu promjene na čelu Crkve. Naime, za razliku od svog prethodnika Lava XIII., novi papa postao je Pio X., čiji je pontifikat započeo 1903. godine, u potpunosti je odbacivao svaku mogućnost pomirenja s modernim društvom. Nova antimodernistička politika vrha Katoličke hijerarhije, u sprezi sa krizom dualizma i jačanjem političkog utjecaja Franje Ferdinanda, dovela je do jačanja klerikalne politike u Banskoj Hrvatskoj. Prestolonasljednik i vojni vrh Monarhije uz kršćanske socijale Karl Luegera, Mahniču su dali poticaj za borbu, ali ga i usmjerili na suradnju s Frankom, u kojoj je potonji vidio priliku za jačanje vlastite politike. Međutim, problem je predstavljalo Frankovo židovsko porijeklo, ali i antiklerikalizam kao dio tradicije stranke, čime je stvarao veliko nepovjerenje u hrvatskim crkvenim krugovima (Strecha, 2011: 19- 33). Unatoč navedenome, Frank vješto prilagođava vlastitu politiku širem političkom kontekstu u Monarhiji. U jeku krize dualizma Franjo Ferdinand daje obećanja južnoslavenskim narodima, konkretno Franku, o reformi Monarhije u vidu trijalizma (Gross, 1973: 338-339). Takvim je obećanjima Ferdinand

samo uspio dodatno ojačati oporba u Mađarskoj koja je dovela u pitanje nagodbom uspostavljeni dualizam. Prijelomnu točku kojom je krenulo intenzivno spajanje frankovaca i velikoaustrijskih krugova činila je Riječka rezolucija, kojom tzv. politika novog kursa predvođena Antom Trumbićem i Franom Supilom traži ujedinjenje Hrvatske, Dalmacije i Istre uz poboljšanje položaja u Ugarskoj kao uvjet podrške mađarskoj opoziciji (Kardum i Gajski, 2011:116-118). Priključenjem Dalmacije, Ugarska bi se pretvorila u neupitnog hegemon na Jadranskom moru, te su velikoaustrijski krugovi toj politici htjeli suprotstaviti politiku trijalizma, gdje bi se sve južnoslavenske zemlje Monarhije okupile u jednu političku jedinicu sa sjedištem u Zagrebu, a pod direktnom vlašću dvora (Gross, 1973: 340).

Dolaskom u Beč na političke konzultacije 1905. godine Frank se po prvi puta direktno povezuje s krugovima političara oko prestolonasljednika Franje Ferdinanda. Jedan od tih ljudi bio je već spomenuti Karl Lueger, glavna zvijezda kršćanskih socijala. Frank je započeo s provođenjem politike žestokog otpora u Saboru usmjerenog protiv Riječke rezolucije, ali u konačnici s ciljem uvođenja apsolutističkih mjera koje bi ga zbog povezanosti s visokim krugovima u Beču dovele na čelo u Bansknoj Hrvatskoj (Gross, 1973: 340). Tih godina kršćanski socijali Karl Luegera postaju najsnažnija stranka Carevinskog vijeća i ostvaruju prevlast u broju ministara koji redom čine apologete velikoaustrijske politike. S druge strane, Lueger otvoreno poziva Hrvate da se priklone njegovoj politici, s obećanjem rješavanja hrvatskog pitanja nakon što se riješe sudbonosna pitanja Monarhije (Gross, 1973: 347-348). Naime, u tom je periodu bila sve izraženija želja vrhova Monarhije za aneksijom Bosne i Hercegovine kao načina ostvarivanja premoći na Balkanu, te stvaranja određene brane spram Srbije i Crne Gore te Rusije koja je također vidjela vlastite interese u BiH. Frank je ovdje trebao činiti zagovornika aneksije i vođu protusrpske hajke, a predstavljao je jedini izbor jer sve ostale pravaške stranke nisu zastupale ideje aneksije i protusrpske kampanje (Gross, 1973: 348-349). Veleizdajničke akcije bile su dio širokog procesa opravdanja aneksije Bosne i Hercegovine od strane Austrije. Montiranim procesima sudilo se uglednim Srbima, članovima Hrvatsko-srpske koalicije kako bi se „dokazala“ njihova namjera rušenja imperija, a aneksija prikazala kao logičan potez s ciljem očuvanja Monarhije. Uz navedeno, ključan razlog požurivanja aneksije krije se u mladoturskoj revoluciji koja je prijetila inzistiranjem Turske na suverenom pravu na Bosnu i Hercegovinu (Gross, 1973: 359).

Frank je i u ovom slučaju predstavljao vjernog slugu dinastiji i služio kao provoditelj navedenih politika. Njegovo sudjelovanje u procesu aneksije i protusrpskih akcija dovelo je do sukoba s ostalim čelnicima Čiste stranke prava i njezina raskola (Gross, 1973: 351-352). Mnogi ugledni frankovci, predvođeni nećakom Ante Starčevića, Milom Starčevićem, odbacuju Frankovu politiku te 1908. godine osnivaju novu Starčevićevu stranku prava, koja za programsku osnovu ima povratak na izvorni nauk Ante Starčevića. Starčevićanci odbacuju aneksiju BiH od strane Monarhije, držeći kako ona ne donosi popravljjanje položaja Hrvatske. Iako ne prihvaćaju južnoslavensku politiku Hrvatsko-srpske koalicije, usvajaju politiku suradnje sa Srbima protiv njemačkog nacionalizma, te kao svoju programsku osnovu usvajaju ideju preobrazbe Monarhije u federaciju habsburških zemalja. Dotični raskol bitno je oslabio dotadašnji utjecaj Frankovaca, te ih gurnuo bliže u naručje klerikalnih krugova, osobito nakon Frankove smrti 1911. godine (Gross, 1973: 342-353).

U Bosni i Hercegovini, politika velikoaustrijskog kruga vodila se preko sarajevskog nadbiskupa Josipa Stadlera koji predstavlja ključnu osobu u promicanju katoličkog hrvatstva u Bosni i Hercegovini (Strecha, 1997: 73). Uz potporu velikaustrijskih krugova Stadler provodi politiku poistovjećivanja hrvatstva s katoličanstvom⁸, u kojoj Ferdinand vidi pogodnu branu Monarhiji nasuprot Srba, te protusrpski djeluje u suradnji s Luegerovim kršćanskim socijalima (Gross, 1973: 358-359). Sam Stadler vodio je u Bosni i Hercegovini borbu sa franjevcima oko toga tko će imati glavnu ulogu u vodstvu nacionalnog pokreta i sjedinjenja Hrvatske s Bosnom i Hercegovinom. Ipak, Stadler nema dovoljno jaku političku strukturu da preuzme hrvatsku nacionalno-integracijsku ulogu u BiH. U navedenoj politici glavnu ulogu imaju Nikola Mandić i Ivo Pilar, čije djelovanje predstavlja najznačajniji intelektualni doprinos Čistoj stranci prava.

---

⁸ Stadlerova sintagma „Bog i vjera pa Hrvatska“, razlikuje se od sintagme „Bog i Hrvati“ Ante Starčevića i iskazuje njegovu želju za neupitnim izjednačavanjem hrvatstva i katoličanstva (Gross, 1973: 356-357). Starčević do svoje sintagme dolazi po uzoru na Giuseppea Mazzinija, jednog od najistaknutijih revolucionara i zagovaratelja talijanskog ujedinjenja koji je djelovao u prvoj polovici 19. stoljeća. Naime Mazzini koristi sintagmu Dio e popolo!, Bog i narod!, kako bi ukazao na to da čovjek do pune slobode može doći jedino općim pravom glasa u nacionalnoj državi. Jedini gospodar čovjeka je Bog na nebu i narod na zemlji. U skladu s time Starčević smatra da između Boga i Hrvata nema nikakvih posrednika, samo oni predstavljaju vlast (Gross, 2000: 29).

Ivo Pilar i Čista stranka prava

Pilarova važnost za ovaj rad proizlazi iz njegova djelovanja i ideja koje su korespondirale s politikom u novome ključu te ujedno predstavljale intelektualno najkoherentnije djelo nekog aktera bliskog Čistoj stranci prava. Njegova se ostavština najviše oslikava u njegovu intelektualnu radu kroz mnoge knjige, memorandume i govore. Apriori se ograđuje od svakog oblika povezivanja s jugoslavizmom ili njegova promicanja, ukazuje na svu problematiku navedenoga i daje uvid u to kako bi se hrvatska nacija trebala pozicionirati uslijed pojave novog nacionalizma. Početkom rata daje određene upute kojoj bi se strani Hrvati trebali prikloniti, odnosno čijom bi pobjedom osigurali vlastitu budućnost. Izvor takva pozicioniranja bio je Londonski ugovor iz 1915. godine koji je prema Pilaru označavao veliku opasnost. Navedenim ugovorom veliki dio hrvatskih teritorija trebao je biti dodijeljen Italiji i Srbiji. Sile Antante takvim ustupcima Italiji i Srbiji rade direktno protiv interesa Hrvata, a jedini način obrane od toga jest pobjeda Centralnih Sila u ratu s Njemačkom kao predvodnicom. Pilar ide korak dalje, pobjedu Antante vidi ne samo kao uništenje sna o stvaranju jedinstvene Hrvatske, već kraja postojanja hrvatske nacije (Đurašković, 2018: 119-121).

S ciljem opravdanja vlastitih stavova o neupitnoj privrženosti Centralnim Silama započinje sa stvaranjem zatvorenog ideološkog konstrukta. Pilar takvu ideju oblikuje u skladu sa svojim ideološkim uzusima i započinje s opravdavanjem tako što njemačku kulturu suprotstavlja ideji jugoslavizma. Njemačka kultura najdominantnija je i najnaprednija kultura na svijetu koja je po Pilaru Hrvatima podarila mnoge civilizacijske blagodati, a dodatna povezanost proizlazi između mnogih miješanih brakova koji su dodatno povezali naše kulture (Đurašković, 2018: 121). Slijedom takvih okolnosti i odnosa između njemačke i hrvatske kulture, glavne karakteristike poput vjernosti, gostoljubivosti, smisla za razumijevanje estetike, ljubavi za kulturna i druga područja života postali su dio vrlina i vrijednosti Hrvata (Pilar, 1990: 317, cit. prema Bartulin, 2008: 85). Stoga, nužno je u potpunosti se približiti kroz prihvaćanje koncepta Hrvata kao Austrijanaca koji pričaju hrvatski jezik, čiji su zagovornici bili i frankovci (Đurašković, 2018: 119-121). Određena očaranost njemačkom kulturom i inzistiranje na povezivanju s njom proizlazi iz njegova stava o dekadentnom zapadu. Naime, po Pilaru anglo-saksonska rasa i

Francuska nazaduje u dekadentnom političkom sustavu zapadne demokracije, koja mase uvodi u politiku bez njihova hijerarhijskog ustrojstva.

Pilar ne staje samo na kritici Zapada, već radi i jasnu distinkciju u odnosu na Srbe i razlaže zbog čega nije dobra zajednica s njima. Naime, nemogućnost zajedničkog suživota sa Srbima javlja se zbog „prirode srpstva“ (Grijak, 2007: 23) te ciljevima koji iz te prirode proizlaze. Kada priča o prirodi srpstva Pilar se referira na njemu prikrivenu idejnu osnovu svake srpske suradnje, koja u pozadini zapravo ima skrivene namjere. U prilog toj argumentaciji daje primjer ideje „narodnog jedinstva“ koja se na prvu čini kao ideja u kojoj bi svaki od pripadajućih naroda te zajednice bio u ravnopravnom odnosu, odnosno ne bi bilo odnosa dominacije (Matijević, 2006: 73). Pilar takvu ideju smatra zavaravajućom zbog nacionalnog principa, odnosno logičkog slijeda da su Hrvati i Srbi isti narod iz čega proizlazi pravo Srba da sve pripadnike srpskog naroda nastane u jednu državu. Krajnji je cilj velikosrpska država, prema Pilaru, čiju je političku i propagandnu ulogu ostvarenja zadobila Srpska pravoslavna crkva: „Srpska pravoslavna crkva⁹ predstavlja instrument: ona je više izvor sociopolitičkih netrpeljivosti i inicijacijska organizacija nego religijska zajednica, svjesnost o njezinoj moći još uvijek ne postoji“ (Matijević, 2006: 84). Ide korak dalje i uz religijski element počinje u cilju razlikovanja Srba i Hrvata koristiti element rase. Srbi su po njemu određeni spoj tamnoputih Romanskih Vlaha koji su bili u brakovima s Romima, dok su Hrvati pripadnici sjeverno arijevske rase koju su sačuvali i preuzeli od svojih slavenskih predaka (Bartulin, 2008:85). Ono što ovdje stvara tenzije i poništava mogućnost mirnog suživota sa Srbima u zajednici jest upravo rasni element prema kojemu su Vlasi destruktivni element svake zajednice, dok su Hrvati jedini narod aristokratskog porijekla zapadnih kulturnih uzusa na Balkanu (Bartulin, 2008: 85). Tu se oslikava određeni oblik spajanja rase i nacionalne superiornosti kao što je navedeni primjer *völkisch* nacionalizma. Po Pilaru, Hrvati zbog svoje povijesti i povezanosti s njemačkom kulturom predstavljaju lojalni element Monarhiji koja u njima mora vidjeti jedine predvodnike južnoslavenskih naroda. S druge strane, Srbi zbog svoje

---

⁹ Pilar u vlastitoj argumentaciji o negativnim utjecajima Pravoslavne crkve na kulturu iznosi stav kako je velika vezanost države uz Crkvu onemogućila razvitak slobode na Istoku, kakav se dogodio na Zapadu. Pri navedenom se oslanja na velikog njemačkog protivnika helenističke kulture i vjere, Jacoba Philipa Fallmerayera (Bartulin, 2008: 85).

biološke determiniranosti i kulture su po prirodi destruktivni element kako politički za Monarhiju, tako i za njenu zapadnoeuropsku uljudbu.

Iz navedenih ideoloških koncepata Pilar je gradio vlastito političko viđenje Monarhije. Pilarova osnovna ideja bilo je stvaranje posebnog područja upravljanja koje će obuhvaćati područja Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Bosne i Hercegovine. Odnos tog područja s Monarhijom bio bi na jednakoj osnovi kao i odnos novonastalog područja s Bosnom i Hercegovinom. Pilar je kao ključno vidio hrvatsko predstavništvo koje bi bilo krovno političko vodstvo cijeloga područja. U ovome konceptu Bosna i Hercegovina predstavljala je za Pilara neizostavni dio zbog toga što je ona prema njegovim navodima bila dio zemlji hrvatskog državnog prava.

Odmicanjem rata i sve jasnijim rezultatom njegova ishoda Pilar prilagođava svoja politička viđenja Monarhije. Ono što je ključni koncept koji predstavlja izvor kasnijih tegoba i raspada multinacionalnog imperija jest prema Pilaru dvosmislenost državnog uređenja (Pilar, 1943: 383) koja cijelo vrijeme stoji kao kamen spoticanja rješenju južnoslavenskog pitanja. Dva ključna segmenta čini Austro-ugarska i Hrvatsko-ugarska nagodba kojima je prema Pilaru neupitno zakočen razvoj odnosno boljitak odnosa i položaja spram Hrvata. Austro-ugarskom nagodbom stvoren je dominantniji položaj Mađara nad Hrvatima koji su na ovu nagodbu pristali bez vlastita znanja i mogućnosti utjecaja. Taj odnos dominacije „zacementiran“ je Hrvatsko-ugarskom nagodbom godinu dana kasnije.

Ivo Pilar predstavlja intelektualca i političara koji je vodio pragmatičnu politiku u skladu s okolnostima u kojima je trebalo djelovati. Njegova misao razvijala se kako se razvijala i politička situacija u Monarhiji i van njezinih granica. Kako je Antun Gustav Matoš, inače Milinovac, opisao Josipa Franka kao „našeg jedinog patriota koji je igrao „politički šah“ glavom, a ne srcem kao većina sentimentalnih i slabih Hrvata“ (Banac, 1988: 261) , Pilar je jednako tako predstavljao ideologa sklonog promjenama stavova kako bi uspio u ostvarenju vlastitih ideja . Nije tvrdoglavo ustrajao na idejama ako bi u određenim okolnostima bilo jasno da je njihova realizacija nemoguća ili da bi daljnje inzistiranje na provođenju istih moglo nepovratno uništiti sve do tada postignute ciljeve. Neupitno je zaslužan za pretvaranje politike i ideologije frankovaca u konzistentnu i zaokruženu cjelinu koja je svega nekoliko godina od početka djelovanja Ive Pilara bila na koljenima i pred raspadom. Pilar je u nju ugradio nove koncepte, postojeće je „izbrusio“ do kraja, te u konačnici ostavio koherentnu ideologiju čiji će glavni koncepti ostati na životu

puno desetljeća poslije njegove smrti. Dva desetljeća kasnije prve utjecaje ostvario je na poglavnik Nezavisne Države Hrvatske Antu Pavelića. Potonji je njegova razmatranja o Srbima odnosno „prirodi srpstva“ i njihovoj rasi iskoristio kao opravdanje za provedbu i donošenje rasnih zakona samo nekoliko dana nakon proglašenja NDH (Bartulin, 2008). Franjo Tuđman 90-ih godina kao čelnik Hrvatske demokratske zajednice u procesu stvaranja hrvatske države govori o dva mentaliteta koja razdvajaju i ne mogu se pomiriti te samim time smanjiti tenzije između Srba i Hrvata. Hrvatski zapadni i Srpski istočni mentalitet nekompatibilni su i stvaraju stalne tenzije (Đurašković, 2014: 59).

Zaključak

Na temelju napisanoga možemo zaključiti kako postoji direktna poveznica između politika Čiste stranke prava - frankovaca i politike u novome ključu odnosno velikoaustrijskog kruga Franje Ferdinanda. Slične okolnosti unutar kojih su djelovale navedene skupine, otvorile su prostor nastanku sličnih ideoloških konstrukata s nešto drugačijim ciljevima. Unatoč drugačijim ciljevima rad je pokazao kako su metode dolaska do tih ciljeva novom političkom krugu bile gotovo identične, što je u konačnici i dokaz pripadanju istom novonastalom političkom i ideološkom krugu. Hrvatska strana u tome savezu morala je biti puno fleksibilnija i pragmatičnija u vlastitim politikama, što je i prikazano u radu. Unatoč bliskoj suradnji i politički i ideološki izuzetno sličnim postulatima, odnosno partnera politike u novome ključu nije bio odnos jednakih partnera. Štoviše hrvatski faktori okupljeni oko novog konzervativnog kruga u Europi bili su itekako svjesni da se njihova politika i želje moraju uskladiti s realnim mogućnostima odnosno interesima političkog vrha sa iz Beča.

Međutim, ideološki faktor kao što je vidljivo bio je u potpunosti usklađen s onime što su zastupali i doajeni politike u novome ključu. Ono što je važno naglasiti jest da rezultat takve ideologije, odnosno odgovor masa nije bio isti u Hrvatskoj, točnije područjima na kojima je djelovala Čista stranka prava - frankovci, kao što je to bio slučaj u zapadnoj Europi. Taj odgovor determinira mnogo faktora, kao što su etnička struktura stanovništva, društvene, ekonomske i političke okolnosti. Ipak, ono što smo uvidjeli jest da su se politički akteri obraćali neupitno sličnim slojevima, ili onima čiji je položaj nagrizla loša gospodarska situacija, jednostavno rečeno

gospodarski razvoj koji je doveo njihovu poziciju sitne buržoazije u pitanje ili onima koji su uslijed vlastita ekonomska probitka i pozicioniranja tražili bolji socijalni i politički tretman države spram njih. U prilog navedenom stanju nije išla i politička nestabilnost Monarhije te neriješena pitanja između naroda, koju su apologeti nove politike koristili kao razlog svim drugim nestabilnostima. Antisemitizam, anstisrpstvo, poslužili su kao faktor opravdanja takvih politika, odnosno u liku Židova i Srbina pronašao se razlog svim nedaćama. Ulaskom u 20. stoljeće Katolička Crkva postala je ključna poveznica navedenih aktera koji su krenuli putem pojačane klerikalizacije kao dijela odgovora na liberalne procese sekularizacije države i društva.

Kao autor ovoga rada stava sam da politička događanja u hrvatskom društvu 21. stoljeća pružaju jednako tako dobru podlogu za istraživanja konzervativne revolucije koja se događa na europskom tlu, a prilagođena je okolnostima modernoga društva i problema kroz koje ono prolazi. Opet smo svjedoci pojave novih konzervativnih aktera u europskim društvima i velike sličnosti osnovnih smjernica njihovih politika. Oštra retorika, često u suodnosu sa netrpeljivosti prema određenim etničkim ili vjerskim skupinama, populizam koji u političkoj areni jasno odvaja odnarođenu elitu od aktera koji pripadaju narodu i shvaćaju njegovu problematiku, te u konačnici zagovaranje ustrojenog poretka predvođenog konzervativnim vrijednostima. Sve su to smjernice koje i danas vidimo u politikama i ideologijama stranaka nove desnice, a neodoljivo podsjećaju upravo na razvojni period takva razmišljanja obrađen u ovome radu.

Literatura

Barth, Frederik (1969) Introduction. U: Barth, Frederik (ur.), *Ethnic Groups and Boundaries* (str. 9- 39). Oslo: Johansen & Nielsen Boktrykkeri.

Bartulin, Nevenko (2008) The Ideology of Nation and Race: the Croatian Ustasha Regime and its Policies toward the Serbs in the Intependent State of Croatia 1941-1945. *Croatian Studies Review* 5(1): 75-102.

Banac, Ivo (1988) *The National Question in Yugoslavia*. Ithaca: Cornell University Press.

Budak, Neven i dr. (2003) *Habsburzi i Hrvati*. Zagreb: Srednja Europa.

Cipek, Tihomir i Matković, Stjepan (2006) *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914*. Zagreb: Disput.

De Smith, S. A. (1964) *The New Commonwealth and Its Constitutions*. London: Stevens & Sons.

Đurašković, Stevo (2018) Croatian Intellectuals and World War I: Between Croatia as Bulwark of Mitteleuropa Towards the West and the Other Way Around. U: Pudlocki, Thomas i Ruzsala, Kamil (ur.), *Intellectuals and World War I* (str. 93-111). Krakow: Jagiellonian University Press.

Đurašković, Stevo (2014) Nation-building in Franjo Tuđman's Political Writings. *Politička misao* 51(5): 58-79.

Grijak, Zoran (2007) Predavanje dr. Ive Pilara u Austrijskom političkom društvu 12. listopada 1918. u kontekstu njegovih koncepcija državnopravnog preustroja Austro-Ugarske Monarhije. *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije* 2(4): 11-30.

Gross, Mirjana (2000) *Izvorno pravaštvo: Ideologija, agitacija i pokret*. Zagreb: Golden marketing.

Gross, Mirjana (1973) *Povijest pravaške ideologije*. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest.

Gross, Mirjana (1970) Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda. *Časopis za suvremenu povijest* 2(2): 9-72.

Gross, Mirjana (1981) *Društveni razvoj u Hrvatskoj*. Zagreb: SNL.

Hanning, Alma (2020) *Franz Ferdinand: Power and Image*. U: Cornwall, Mark (ur.), *SARAJEVO 1914 Sparking the First World War* (str. 17-39). London: Bloomsbury Publishing Plc.

Hoffrogge, Ralf (2008) *Working Class Politics in the German Revolution*. Leiden: Koninklijke Brill.

Jones, Mark (2016) *Founding Weimar: Violence and the German Revolution of 1918-1919*. Cambridge: Cambridge University Press.

Judson, Pieter M. (2016) *The Habsburg Empire*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Kardum, Livia i Korea Gajski, Bruno (2011) Kriza dualizma u Austro-Ugarskoj 1903. godine. *Politička misao* 49 (2): 97-123.

Kurelić, Zoran (1998) Arendt v. Kedourie. *Politička misao* 35(1): 138-151.

Magub, Roshan (2017) *Edgar Julius Jung, Right-Wing Enemy Of The Nazis*. Rochester: Camden House.

Von Mises, Ludwig (1983) *Nation, State and Economy*. New York: New York University Press.

Mosse, George L. (1977) *Toward the Final Solution: A HISTORY OF EUROPEAN RACISM*. Madison: The University of Wisconsin Press.

Matijević, Zlatko (2006) The Political Activities of Dr. Ivo Pilar on the Eve of the Demise of the Habsburg Monarchy (1915-1918). *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije* 1(2): 69-88.

Schorske, Carl Emil (1997) *Beč krajem stoljeća: politika i kultura*. Zagreb: Antibarbarus.

Smith, Anthony D. (1998) *Nationalism and Modernism*. London: Routledge.

Stančić, Nikša (2002) *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Barbat.

Strecha, Mario (1997) *Katoličko hrvatstvo: počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897-1904)*. Zagreb: Barbat.

Strecha, Mario (2011) *Katoličko pravaštvo: politički katolicizam u banskoj Hrvatskoj u predvečerje Prvoga svjetskog rata (1904-1910)*. Zagreb: Srednja Europa.

Pilar, Ivo (1943) *Južnoslavensko pitanje: prikaz cjelokupnog pitanja*. Zagreb: Matica hrvatska.

Šalaj, Berto i Grbeša, Marijana (2017) Što je populizam i kako ga istraživati? *Društvena istraživanja* 26(3):321-340.

Taylor, A. J. P. (1948) *The Habsburg Monarchy 1809-1918*. London: HAMISH HAMILTON.

Turda, Marius (2004) *The Idea of National Superiority in Central Europe, 1880-1918*. Lewiston: The Edwin Mellen Press.

Woods, Roger (1996) *The Conservative Revolution in the Weimar Republic*. London: Macmillan Press LTD.

SAŽETAK

Osnovna svrha ovoga rada prikaz je poveznica ideologije i politike Čiste stranke pravafrankovaca (1895.-1918.) i ideoloških postavki „politike u novome ključu“ kao korijena konzervativne revolucije. Kroz okolnosti kraja 19. stoljeća, predratnog i ratnog perioda Prvog svjetskog rata prikazane su osnovne smjernice frankovačke ideologije i politike koje su se prilagođavale kontekstu političkog života u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Temelj određivanja političkog djelovanja bio je cilj stvaranja Hrvatske države unutar Monarhije, a nasuprot mađarskim i srpskim tendencijama. Metoda pronalaska takvog rješenja ogledala se u povezivanju frankovaca s velikoaustrijskim krugovima u Monarhiji i preuzimanja konzervativnih postavki „politike u novome ključu“. Ovaj rad pruža sintezu razvoja moderne pravaške misli i njihova povezivanja s političkim i vojnim krugovima Monarhije. Upravo takvom sintezom rad pruža uvid u neupitnu povezanost s novom politikom i predstavlja frankovce kao dio nove političke scene u Monarhiji.

Ključne riječi: konzervativna revolucija, „politika u novome ključu“, Austro-Ugarska Monarhija Frankovci, velikoaustrijski krug

ABSTRACT

The main purpose of this paper is to link the ideology and politics of the Pure Party of Rights (1895-1918) and the ideological scheme of "politics in a new key" as the core of the conservative revolution. Through the end of the 19th century, the pre-war and war context of the First World War, the basic guidelines of Frankists (*Frankovci*) ideology and politics were presented, which were also adapted to the political life in the Austro - Hungarian Monarchy. The main goal of Frankists political activity was creating a Croatian state within the Monarchy, as opposed to Hungarian and Serbian ideas and tendencies. The method of finding such a solution was reflected in connecting with the highest military and political factors (sharing idea of great Austria) in the Monarchy and taking over the conservative settings of "politics in a new key". This paper provides a synthesis of the development of modern Party of Rights thought and their connection with the political and military circles of the Monarchy. It is precisely with this synthesis that the work provides an insight into the unquestionable connection with the new policy and presents the Frankists as part of the new political scene in the Monarchy.

Key words: conservative revolution, "politics in a new key", Austro-Hungarian Monarchy, Frankists (*Frankovci*), great Austria

